

un etnogrāfija” izdošana bija iespējama, piesaistot Kultūrkapitāla fonda līdzekļus un kooperējoties ar Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” apakšprojektu “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti” un LZP sadarbības projektu (Nr. 10.007) (Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija), apakšprojekts “Latvijas vēstures terminu un personāliju datu bāze”). Projekta ietvaros liels darbs ieguldīts, lai zinātniskajā aprītē nonāktu līdz šim pētniekiem mazpazīstams arheoloģiskais materiāls, kas glabājas Britu muzejā (J. Ciglis, A. Vilcāne, Johana Karla Bēra kolekcija Britu muzejā. Rīga, 2012). Tas paveikts sadarbībā ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju.

Projektā kopumā sagatavotas 72 publikācijas. Publicēta 1 grāmata, 1 katalogs, 24 zinātniskie raksti, 12 tēzes par arheoloģiskajiem izrakumiem un 14 konferenču un grāmatu apskati, 6 populārzinātniskas un 8 cita veida publikācijas (bibliogrāfiju sk. krājuma “Arheologu pētījumi Latvijā” pēdējos izdevumos (Rīga, 2010 un 2012)). Publicēšanai iesniegti 8 raksti. Sagatavotas arī atsevišķas nodaļas promocijas darbiem (R. Brūzis, I. Rozentāle).

Arheoloģisko materiālu krātuvē veikta arheoloģiskajos izrakumos zīmēto plānu inventarizācija un reģistrācija, sekmējot unikālu arheoloģisko izrakumu materiālu pieejamību projekta izpildītājiem, citiem pētniekiem, studentiem, muzeju speciālistiem. I. Rozentāle reģistrējusi 1648 zīmētos izrakumu plānus no 13 objektiem.

Projektā paveiktais paver iespēju jauniem pētījumiem un teorētiskiem skaidrojumiem par vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku kultūru. Tomēr jāatzīmē, ka finansējuma samazinājums, projektu apvienošana, neprognozējamais projekta posmu finansējums bijis traucējošs faktors iecerēto mērķu pilnīgai sasniegšanai.

Antonija Vilcāne

DISKUSIJA “ZEMŪDENS UN PIEKRASTES ARHEOLOĢISKAIS MANTOJUMS LATVIJĀ: APZINĀŠANA, IZPĒTE UN SAGLABĀŠANA” VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTĒ

“Zinātnieku nakts” ir Eiropas Komisijas atbalstīts projekts, kas Latvijā notiek jau septīto gadu un ko realizē Latvijas Zinātņu akadēmija sadarbībā ar Latvijas augstskolām, zinātniskajām institūcijām un muzejiem. Tās ietvaros tiek rīkoti dažādi pasākumi, lai atraktīvā veidā skaidrotu zinātni un zinātnieku darbu, un jau otro gadu tajā piedalās arī Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte (LU VFF). VFF, turpinot iesākto

publisko diskusiju tradīciju, 2012. gadā kopā ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju (VKPAI) rīkoja diskusiju, veltītu arheoloģijai – zemūdens un piekrastes arheoloģiskajam mantojumam (jāatgādina, ka 2011. gadā “Zinātnieku nakts” diskusija bija veltīta arheoloģisko pieminekļu aizsardzībai). Diskusija tika veidota saistībā ar 2012. gada “Zinātnieku nakts” tēmu – enerģiju, kā arī Eiropas kultūras mantojuma dienu aktualizētajiem jautājumiem par ūdens un piekrastes mantojumu.

Diskusija norisinājās 28. septembrī LU VFF telpās, un tajā piedalījās: VFF profesors Dr. habil. hist. Andrejs Vasks, asociētais profesors Dr. hist. Armands Vijups, dekāns, docents Dr. hist. Andris Šnē, Latvijas Kultūras akadēmijas profesors, VKPAI Arheoloģijas un vēstures daļas eksperts Dr. hist., Dr. habil. art. Juris Urtāns, VKPAI Arheoloģijas un vēstures daļas vadītāja Sandra Zirne un zemūdens arheologs Voldemārs Rains. To vadīja LU VFF vēstures doktorantūras studente Aija Vilka un vēstures maģistrantūras students Aivars Siliņš.

Diskusija iesākās ar vispārīgiem jautājumiem par arheoloģiskā mantojuma definēšanu, par zemūdens un piekrastes arheoloģiskā mantojuma specifiku. Profesors A. Vasks klātesošajiem paskaidroja, ka arheoloģiskais mantojums ir ne tikai visi arheoloģiskie pieminekļi, kurus aizsargā likums, bet arī arheoloģiskās vietas, kas atrodas Latvijas teritorijā: senās dzīvesvietas, apbedījumu vietas un kulta vietas, kā arī citas grupas. Zemūdens un piekrastes arheoloģiskais mantojums ir šīs nosauktās grupas, ja tās atrodas ūdenī vai piekrastē. A. Vijups papildināja, ka piekrastes arheoloģiskais mantojums ir “pelēkā zona”, jo tam tiek pievērsta vismazākā uzmanība un tas ir maz apzināts, turklāt Baltijas jūras ietekmē tiek bojāts un iznīcināts. A. Šnē atzīmēja, ka pastāv dažas terminoloģiskas neskaidrības, jo bieži zemūdens arheoloģiju ir grūti nodalīt no sauszemes arheoloģijas (piemēram, nozīmīgākie kuģu atradumi Baltijas valstīs ir notikuši sauszemes izrakumos). A. Šnē atgādināja, ka 1959. gadā arheologs Jānis Apals Latvijā sāka veidot zemūdens arheoloģiju un izmantoja terminu *hidroarheoloģija*, tāpēc, iespējams, ir vērts pie tā atgriezties, ar to saprotot gan jūras, gan iekšējo ūdeņu arheoloģiju, gan arī ar ūdeņiem saistīto piekrastes teritoriju. Arī J. Urtāns piekrita, ka pastāv problēmas ar nodalījumu, piemēram, pie kā pieskaitīt purvus vai modernos applūdinājumus (hidroelektrostaciju celtniecības rezultātā), kuri pēc būtības ir noslēcināti sauszemes pieminekļi.

S. Zirne iebilda, ka nevajag izdomāt nekādas robežšķirtnes, jo pastāv 2001. gada konvencija, kurā ir sniegta definīcija: “Zemūdens kultūras mantojums” ir visas kultūras, vēsturiskās vai arheoloģiskās cilvēku eksistences liecības, kas daļēji vai pilnīgi, periodiski vai nepārtraukti vismaz 100 gadus atrodas zem ūdens, piemēram: vietas, celtnes, ēkas, artefakti un cilvēku mirstīgās atliekas to arheoloģiskajā vai dabas kontekstā; kuģi, gaisa

kuģi vai citi transportlīdzekļi vai to daļas, šo transportlīdzekļu krava vai citas sastāvdaļas to arheoloģiskajā vai dabas kontekstā; aizvēsturiski objekti.”¹

Pievēršoties tieši Latvijas zemūdens un piekrastes arheoloģiskajam mantojumam, diskusijas dalībnieki tika aicināti pastāstīt, kā norisinās šādu arheoloģisko pieminekļu apzināšana un kāda ir tās specifika. V. Rains paskaidroja, ka galvenā apzināšanas specifika ir tā, ka darbs notiek zem ūdens, kas nozīmē, ka tas ir smags, bīstams, dārgs, un ļoti svarīgi ir prasmīgi organizēt un vadīt zemūdens darbus. Arī J. Urtāns piekrita, ka zemūdens arheoloģisko pieminekļu apzināšana ir ļoti smags darbs, kas prasa ne tikai specifisku aprīkojumu, bet arī labu veselību. J. Urtāns arī atzīmēja, ka pastāv vispārēji pamatprincipi kultūras mantojuma apzināšanā – neiejaukties tajā, cīnīties pēc iespējas vairāk saglabāt *in situ* un tikai dabas vai cilvēku draudu gadījumā veikt nepieciešamos pasākumus pieminekļu saglabāšanai, kas iespēju robežās paredz iejaukšanos pieminekļi.

Pēc tam diskusijas dalībniekiem tika lūgts paskaidrot, kā tiek veikta zemūdens pieminekļu atrašana un identifikācija. J. Urtāns norādīja, ka zemūdens arheoloģijai ir diezgan tiešas paralēles ar tradicionālo jeb “sauszemes” arheoloģiju – zemūdens objekta sākotnējā atklāšanā tiek izmantota folklorā, cilvēku nostāsti, ziņas no zvejniekiem par kādām krastā izmesām vai jūrā ieraudzītām lietām. Turpmākās meklēšanas metodes ir ļoti dažādas: gan tādas, kas saistītas ar vietas tehnisko meklēšanu, izmantojot sonoru un aeroarheoloģijas metodes, gan tīri praktiskas metodes ar ieniršanu zem ūdens, gan arī magnetometriskās metodes dzelzs priekšmetu meklēšanai. No nostāsta vai kādas situācijas tiek līdz pašam objektam un tālāk seko objekta identifikācija. V. Rains pastāstīja, ka paša objekta identificēšanā pastāv vairāki kritēriji – var ieraudzīt kuģa nosaukumu uz vraka vai uz kuģa zvana, uz kura parasti ir norādīts arī kuģa uzbūvēšanas gads, tāpat identifikāciju ir iespējams veikt pēc konstrukcijas, atrastajiem priekšmetiem: pudelēm, traukiem, ieročiem, kuģa vecumu iespējams noteikt, arī izmantojot dendrochronoloģisko datēšanu. A. Šnē pievērta uzmanību tam, ka arī rakstītie vēstures avoti, piemēram, kuģu reģistri vai ostu grāmatas, būtu izmantojami zemūdens objektu identificēšanā. V. Rains, piekritot A. Šnē piebildei, pastāstīja, ka, piemēram, Dundagas draudzes hronikās ir iespējams uzzināt ne tikai to, kad kuģis nogrimis, bet arī avārijas apstākļus, kuģa kravu un bojāgājušo skaitu.

¹ 2001. gada Konvencija par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību. Parīze, 2001. gada 2. novembris. 1. pants, definīcijas. Pieejams: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.vvc.gov.lv%2Fexport%2Fsites%2Fdefault%2Fdocs%2FSTA%2FTulkojumi_no_anglju_val%2FKonvencijas%2FConvention_on_the_Protection_of_the_Underwater_Cultural_Heritage.doc (skatīts 19.01.2013.).

Atgriezoties pie zemūdens objektu apzināšanas darbiem, S. Zirne minēja, ka VKPAI sadarbojas ar Zemūdens kultūrvēsturiskā mantojuma asociāciju, Valsts robezsardzi un Jūras administrāciju, kuras piedalās apzināšanas darbos, tomēr, lai iekļautu kādu vraku valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, jāveic liels birokrātisks un praktisks darbs – ir jāzina vraka izmēri, saglabāšanās pakāpe un citi parametri, tāpēc pašlaik aizsargājamo pieminekļu sarakstā ir iekļauts tikai Kolkas vraks ar maksimālo likumdošanā noteikto aizsardzības zonu 500 m attālumā ūdens daļā, kas rada iespējas pārraudzīt arī līdz šim zināmos, bet vēl neizpētītos vrakus, un patlaban tiek gatavota dokumentācija vēl viena vraka iekļaušanai valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. V. Rains papildināja, ka kvalitatīvai kuģa vraka uzmērīšanai un identificēšanai ir nepieciešams ap 6000–8000 mērījumu. Noslēdzot jautājumu par apzināšanu, A. Šnē minēja, ka patiesībā sistemātiska zemūdens un piekrastes mantojuma apzināšana Latvijā nav notikusi un būtu nepieciešams izstrādāt kartogrāfisku materiālu, kurā vismaz aptuveni tiktu iezīmēti nogrimušie kuģi ar datējumu un vēsturisku informāciju. Savukārt A. Vasks piebilda, ka jūrā ir ne tikai kuģu vraki, piejūras zonā var konstatēt arī senās dzīvesvietas. Pagaidām Latvijā tādas nav atklātas, bet A. Vasks pieļāva, ka tas, iespējams, ir tāpēc, ka nav veikta meklēšana vai arī dzīvesvietu kultūrslānis ir pārskalots un ieskalots jūrā.

Diskusijas turpinājumā dalībniekiem tika lūgts pastāstīt, kāda ir zemūdens un piekrastes arheoloģiskā mantojuma izpētes specifika. J. Urtāns paskaidroja, ka pēdējā atļauja zemūdens arheoloģiskajai izpētei ir izsniegta 1998. gadā, kad V. Rains veica pētījumus Kolkā, kopš tā laika zemūdens arheoloģiskie pētījumi nav veikti. Zemūdens arheoloģijas pētniecības metodes ir līdzīgas kā sauszemes arheoloģijā, tāpat tiek izmantoti, piemēram, marķējumi, koordinātu sistēmas, tiek veikta fiksācija un fotofiksācija, tikai tas viss norisinās daudz sarežģītākos apstākļos. V. Rains paskaidroja, ka attīrīšanai tiek izmantots ežektors – ierīce, ar kuras palīdzību ir iespējams attīrīt objektus, konstrukcijas, un tā darbojas pēc līdzīga principa kā putekļsūcējs. J. Urtāns piemetināja, ka ežektors pamatā ir domāts konstrukciju atseġšanai, lai gan diemžēl realitātē tas bieži tiek izmantots tikai senlietu izcelšanai no dūņām.

J. Urtāns uzsvēra, ka galvenais, kas jāatceras zemūdens arheoloģijā, ir tas, ka zem ūdens kuģis, tā daļas un krava saglabājas vislabāk, un, ja tos grib izcelt, jābūt nopietnam pasākumu kompleksam un finansiāliem līdzekļiem. Šim apgalvojumam piekrita arī A. Vijups un V. Rains, norādot, ka tad, kad zemūdens objekts maina savu sākotnējo stāvokli, tas sāk bojāties, ja netiek nodrošināta tā saglabāšana un iekonservēšana. J. Urtāns pievērsa uzmanību problēmai, kura arvien vairāk apdraud vraku saglabāšanos, – tā dēvēto zemūdens kokgrauzu jeb kuģu tārpu (*Teredo*

navalis) savairošanās Baltijas jūrā. Šie kuģu tārpi, kas pēc būtības ir jūras moluski, pamatā dzīvo siltajos un sālajos ūdeņos, tomēr sakarā ar klimata maiņu ir savairojušies arī ūdeņos pie Dānijas un Vācijas piekrastēm, un zinātnieki uzskata, ka tuvākajā nākotnē tie izplatīsies visā Baltijas jūrā. Šie moluski ir spējīgi iznīcināt vraku 10–15 gadu laikā, tāpēc tiek veidoti dažādi projekti, lai mēģinātu apturēt kuģu tārpu izplatīšanos un zemūdens objektu tālāku iznīcināšanu.

Turpinot diskusiju par saglabāšanu, tika aplūkots jautājums par to, kam pieder zemūdens arheoloģiskais mantojums. J. Urtāns norādīja, ka, piemēram, Lielbritānija ir izteikusi pretenzijas uz kuģiem, kuri ir bijuši tās īpašumā vai kurus briti ir nogremdējuši kā militārās trofejas. S. Zirne piebilda, ka Latvijā darbojas princips – kamēr vraks atrodas teritoriālajos ūdeņos, tas pieder Latvijai un par to gādā institūcijas, kas atbild par teritoriālajiem ūdeņiem, – Jūras administrācija un Valsts robežsardze, saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem.

Valsts robežsardze rūpējas arī par to, lai nenotiktu nelikumīgi niršanas darbi pie zemūdens objektiem un to izlaupišana, tomēr ir grūti izsekot šādiem vraku aplaupītājiem, un zemūdens arheoloģijā vraku izlaupišana izpaužas daudz smagākā formā nekā sauszemes arheoloģijā. Diskusijas dalībnieki atzina, ka mantraču darbošanos un kuģu aplaupīšanu ir iespējams novērst, tikai mainot sabiedrības domāšanu, tāpēc ir nepieciešama izglītošana un šādu problēmu akcentēšana. A. Vijups minēja, ka ir nepieciešama izpratne par to, kāpēc senlietas ir vērtīgas un kāpēc tās labāk atstāt uz vietas, nevis nolikt uz kamīna vai uzdāvināt kolēģim dzimšanas dienā.

Noslēdzot diskusiju, tās dalībnieki tika aicināti izteikties, kā iespējams popularizēt zemūdens arheoloģisko mantojumu un kā sabiedrībai stāstīt par tā aizsardzību. A. Šnē norādīja, ka zemūdens mantojums ir specifiska niša, kuru ir grūtāk sasaistīt ar nacionālo pašapziņu nekā sauszemes arheoloģisko mantojumu, piemēram, pilskalnus, tāpēc, runājot par zemūdens arheoloģiju, būtu jāuzsver kāds atraktivitātes vai retuma moments un konkrēti vēsturiski stāsti. S. Zirne atzina, ka Latvijā par šo mantojumu ir runāts pārāk maz, lai gan citviet pasaulē zemūdens arheoloģija un zemūdens tūrisms kļūst arvien populārāks, tāpēc šī ir atvērta niša, kurai jāgatavo speciālisti. Viņa pieminēja, ka 2014. gadā Latvijā jābūt izstrādātam jūras telpiskajam plānojumam, kura ietvaros tiks apsekoti šobrīd zināmie vraki un noteiktas aizsardzības joslas ap tiem, kā arī tiks sagatavota dokumentācija par vairākiem jauniem zemūdens objektiem, kurus iekļaut aizsargājamo pieminekļu sarakstā, un zemūdens arheoloģija, cerams, attīstīsies arvien vairāk.

Nobeigumā jāmin, ka šāda atklātā diskusija par zemūdens mantojumu tika rīkota pirmo reizi, tāpēc jāizsaka cerība, ka turpmāk zemūdens

arheoloģija tiks popularizēta vairāk un Latvijas sabiedrība apzināsies, ka valsts kultūrvēsturiskais mantojums nozīmē arī zemūdens objektus, kurus ir jāsargā un jāsaglabā nākotnes paaudzēm kā Latvijas vēstures un sabiedrības identitātes sastāvdaļu.

Aija Vilka

APBALVOJUMI

Arheologi –
Dr. habil. hist., LZA
īstenais loceklis
Andris Caune un
Dr. habil. hist., LZA
īstenais loceklis
Ēvalds Mugurēvičs
Lietuvas valsts
atjaunošanas
95. gadadienā ir
apbalvoti ar ordeņa
“Par nopelniem
Lietuvas labā”
Bruņinieka krustiem
par sadarbības
veicināšanu Lietuvas
un Latvijas zinātnē.

* * *

Latvijas Zinātņu akadēmijas senāts piešķīris Dr. hist. **Dainai Bleierei** Kārļa Ulmaņa balvu par 20. gadsimta otrās puses vēstures pētījumiem.